

ЗАНЕМАРЕНИ ПРИВАТНИ ПОДАЦИ ИЗ ЛИЧНОГ ФОНДА МИЋЕ ЉУБИБРАТИЋА У АРХИВУ ХЕРЦЕГОВИНЕ И АРХИВУ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Преписка Миће Љубибратића и Маре Љубибратићке (јун 1875 – август 1876)

Михаило Мића/Мићо Лазаров Љубибратић (Љубово, код Требиња, 1839 – Београд, 1889) заузима почасно место у историји Балкана. По Милораду Екмечићу, био је „најистакнутији српски национални вођа свога времена”,¹ док га Душан Берић држи за „једног од најзначајнијих људи у историји Српске националне револуције”.² Каријеру је почео крајем 1850-их година као ађутант, а касније секретар чувеног устаничког вођа Луке Вукаловића. У првој фази следећег устанка, тог великог 1875–1878, постао је надвојвода Доње Херцеговине, све док није снажним упливом црногорског књаза био потиснут из свог кршевитог завичаја, а коначно ухапшен и одведен од стране Аустрије.

Богата и разноврсна рукописна заоставштина овог вештог радника са добрим знањем италијанског и француског језика, човека многобројних контаката, како домаћих тако и иностраних, одавно већ служи као цењено извориште проучавања устаничких покрета друге половине 19. столећа у овом делу Старог континента. После смрти Мићине удовице Марије Маре, девојачки Николић (Сремска Митровица, око 1848 – Београд?, 1913), ти папири су током Првог светског рата склоњени у главном граду Србије, па су затим прешли у руке правог наследника, Саве Вуловог Љубибратића (Плат, код Дубровника, 1876 – Сарајево, 1962) у Сарајеву. Овај Мићин синовац, иначе доктор теологије универзитета у Атини, био је, поред осталог, народни посланик. Негде око 1965. године је Савина удовица предала збирку Архиву Херцеговине у Мостару, где је евидентирана као Лични фонд Миће Љубибратића (даље: ЛФМЉ).

У сарадњи са публицистом Тодором Крушевцем, Сава је од 1954. до 1961. објављивао веће делове тог наслеђа у *Годишњаку Друштва историчара*

---

¹ Милорад Екмечић, *Радови из историје Босне и Херцеговине XIX века*. Београд: БИГЗ, 1997, 260.

² Душан Берић, *Српско питање и политика Аустроугарске и Русије 1848–1878*. Београд: Гутенбергова Галаксија, 2000, 585.

Босне и Херцеговине. Грађа представљена у том серијалу је углавном чисто политичког карактера, па даје само оскудан увид у другу, више скривену реалност творца тог фонда. Пошто овде представљен део збирке садржи поприличан број занимљивих детаља са и иза кулиса јавног деловања, ваља га посматрати и као вредан извор за историју интимно-личног живота, породице и менталитета. У овом прилогу одвојени архивски материјал даје ретку слику брачне везе истакнутне јавне личности баш у време ослободилачких стихија, кад су супружници углавном били раздвојени, као и одмах после тога, кад је он био у заточеништву а она најчешће уз њега. Пружена слика је драгоценија утолико што савременици истог поднебља скоро ништа те врсте нису остављали за собом, а камоли да се тако јасно чује и женски глас, попут Мариног.

Преписка, понекад недатирана, бива ту не само први пут објављена, него и стављена у што бољи могући хронолошки ред. Придодата су јој нека тумачења, углавном у вези са споменутиим именима особа и називима места. Текстови су дати у првобитном облику, скоро без интервенција и усклађивања са данас владајућим језичким обичајима. Ако оригинали или копије више нису присутне односно на припадајућем им месту у збирци, у тексту се дају краћи описи садржаја, као што су наведени у фасциклима машином куцаних страница под насловом *Analitički inventar Mića Ljubibratić (1857–1877)* из Архива Херцеговине, Мостар / Архив Републике Српске, Требиње. Уколико се могло у старијој историјској литератури нешто пронаћи о још другим, сада изгубљеним или другачије неприступачним писмама, онда су и ти трагови доле узети у обзир, све са циљем да излагање буде што свеобухватније.

У ратним дејствима 1990-их збирка у Мостару, на сву срећу, само је у мањој мери оштећена, а неке битне хартије су нестале. Потом су, у оквиру поделе архивског система између Федерације БиХ и Републике Српске, сви сачувани оригинали збирке остали у Мостару, док су њихове фотокопије нашле смештај у Требињу. У оба главна града поносне Херцеговине сам пре десетак година помно прегледао и деломично и фотографисао очувану грађу. Било је то у потрази за подацима о деловању Холанђанке Жане Меркус / Јованке Меркусове (Jeanne Merkus, Батавија, на Јави 1839 – Утрехт, Холандија, 1897), која је, од првог њиховог сусрета у децембру 1875. до заједничког хапшења и одвођења у дубину Аустрије три месеца касније, била Мићин финансијер и саборац, са којом се Мара спријатељила и чија је и сапутница постала. Пуштена на слободу од власти у Линцу, доскорашња „амазонка Херцеговине” је кренула ка Београду, где је наишла на топао пријем. Чим је Србија лета 1876. заратила са Турском, пријавила се као добровољац, па је успела да буде прекомандована на Дрински фронт.³

---

³ René Grémaux, Alone of all her sex? The Dutch Jeanne Merkus and the hitherto hidden other viragos in the Balkans during the Great Eastern Crisis (1875-1878), *Balkanica. Annual of the Institute*

Временски оквир овде изложене преписке почиње крајем јуна 1875, када Мића исхитрено, једва припремљено, напушта Београд да би се придружио већ започетом новом народном устанку старог војводства Светог Саве. У престоници Србије, где је тада већ осам година био настањен и чије је држављанство стекао, оставио је жену трудницу, која ће, упркос том њеном стању, ускоро показивати јаку жељу за доласком у те удаљене крајеве, да би била ближа мужу, са којим је делила висок степен патриотизма. То њено настојање уродиће плодом, мада сама трудноћа није довела до жељеног исхода. Преписком пратимо и Марино присуство у јужној Далмацији, недалеко од устаничког подручја, све до принудног боравка уз мужа у немачкој Аустрији, одакле се, августа 1876, накратко враћа у Београд, где се згранула сазнавши за судбину своје уважене другарице странкиње. Тиме се и овде приказана кореспонденција између Миће и Маре завршава. Судећи по целој очуваној њиховој међусобној преписци, раздобље од јуна 1875. до августа 1876. је изузетно по интензитету и квалитету, што је и разумљиво с обзиром на то да Мића и Мара скоро све остале године брака, а било их је укупно двадесетак, претежно заједно проводе у Београду.

Као што се из доле наведених докумената види, Мићин део преписке је много мање очуван у односу на оно што је Мара њему написала. Узгред, није познато да ли је игде другде нешто од њихове међусобне кореспонденције преживело. Велика разлика уочава се и у погледу садржаја, јер се Мића строго придржава правила писаног језика, док Мара, ученица аустријског школства и ваљда мања образована, пише слободно, небројено пута немарно и према интерпункцијским знацима. Са лакоћом се могу прочитати Мићина писма, док је мени, странцу, транскрипција Мариног дела збирке била често озбиљан изазов. Међутим, при томе ми је стигла помоћ из српског света, нарочито од историчара Ненада Урића у Београду, који је био и дарежљив са предлозима за додатна објашњења.

*

MLj-155 или **1325**. Мића, Трст, 27. 6. 1875, Мари (Београд)⁴

(стр. 1)

Ми⁵ смо из Београда кренули тек у 9 ½ часова. У Земуну смо се бавили до 11 ¼, а пола дванест било је кад ми се из пред очи изгуби и пошљедња свећа

---

for Balkan studies (Belgrade), XLVIII/2017, 67–106; исти, How the Dutch Miss Merkus became the Joan of Arc of insurgent Herzegovina, *Il Risorgimento. Rivista di storia del Risorgimento e di storia contemporanea* (Milano), LXVIII/2, 2021, 112–147.

⁴ Сви датуми у тексту наведени су по старом календару, изузев кад су телеграми у питању.

⁵ Љубибратић је пошао са Алексом Јакшићем (Сливље, Невесиње, 1835 – Лебршник, Гацко, 1882), док су Коста Грујић и Нико Бајо Божић тек касније заједно из Београда путовали до Херцеговине. Упореди: *Старо Ослобођење. Лист за науку и политику* (Крагујевац), 2. 11. 1875, 3, Кастел-Нови, 20 окт. На глас да је устанак отпочео, крене из Београда Љубибратић са

београдска – ох! тад ми се стегло срце – тад – но нећу говорити о том, јер би ме ти грдила. Лађа је пловила уз Дунав, а ја сам седео и мислио па мало и дремао али целу ноћ нисам спавао. На лађи је био Г. Ј. Ристић са својом фамилиом, господин Чумић⁶ и још неки Београђани; била је и нека Влахиња која је водила у Италију свог дванестогодишњег сина. Та влахиња много је налик на покојну сестру Милеве Сервицнове. Она је свом сину тепала свакојако а нај више: Мицо! Мицо!⁷ Можеш себи преставити како ме дирала та реч

(стр. 2)

Господин Димшић и његова супруга госпођа Јуца путовали су самном до Прагерхофа⁸, они су ми доста олакшали самоћу путовања.

У Мохач смо дошли у понеделник у 7 сати у вече, а влак се кренуо у пет сати, и тако смо морали ноћити у Мохачу.

У среду околу 9 сати у јутру стигли смо у Тријест. Пароброд за Далмацију и Боку Которску кренуо се у вторник; пре суботе нема друге лађе, ја морам овде седети и чекати до сутра. А сјутра, ако Бог да, у десет сати пред подне полазимо.

Ово три дана употребио сам на набављање потребитих ствари, од којих једну и најважнију још нисам могао набавити – но има изгледа да ћу је моћи набавити.

Можеш мислити како ми је овде седети и трошити узалуд, а чујем

(стр. 3)

да је већ почела помало радња!

Имао би ти много што-шта писати али сам узбуђен и као на ватри

Буди храбра, душо моја, провиђење Божије неће нас оставити.

Чувај твоје здравље и пази на ..... анђеле мој хранитељу!

Пољуби у руку оца⁹ и мајку¹⁰, поздрави Ленку¹¹, Маша и све остале наше доброжелатеље.

Поздрављају те Драго и Јован. Ако видиш Станка¹² поздрави га од наше стране.

Костом Грујићем, а са овим последњим неки Ника Божић, практикант министра унутрашњих дела – сва тројица за Херцеговину. Љубибратић је, да би траг свога пута забашурио, ишао преко Беча за Трст. На истој лађи на којој је Љубибратић путовао, били су „случајно” и Ристић и Чумић, који су путовали негде у Европу.

⁶ Бивши председник владе и конзервативни политичар Аћим Чумић

⁷ Маша Димић и Коста Грујић, пишући о Мари, користе надимак Маца.

⁸ Прагерхоф (Прагерско), место у садашњој Словенији

⁹ Јован Николић, златар у Београду, Мићин таст

¹⁰ Софија Николић (рођена Ивковић?), Мићина пуница

¹¹ Ленка Лела Николић, Мићина снаја, Марина рођена сестра

¹² Вероватно Станко Паријез

Добро моје, срце моје, анђеле мој, звездо моја, сво благо моје прими
срдачни поздрав и безбројне пољупце од твог до гроба верног ти мужа

У Трсту. [прецртано: у Београду]

Мих. Љубибратића

У петак¹³
27 јуна 1875.

Analitički inventar, str. ?, 165a, 20. 7. 1875, Мића Љубибратић, Dubrovnik, Mari
Љубибратић, Београд

Др С. Љубибратић – Т. Крушевац, Прилози за проучавање херцеговачког
устанка, *Годишњак Историског друштва Босне и Херцеговине*, VIII, 1956, 301–
340, овде 316, нап. 8.

У писму из Дубровника од 20. јула 1875 својој жени у Београд [М. Љ.]
каже:

*Принуђен сам био доћи у Дубровник да дорадим да се одклони сметња
коју су Црногорци по својој глупости и безумној амбицији, ставили на пут мени
и мојој браћи. Ерцеговина је готово сва на оружју; бојева има, Срби су храбри
и одважни, али реда нема никаква; Црногорци га не умију увести а мени
зобрањују да га уводим. Ох, кад би ишло у рачун да опишем њихово понашање!
Срби би се згрозили на црногорску opakост!!! Немој ово писмо ником
показиват, јер би ми могло шкодити. – Прекјуче сам писао књазу Николи и
описао сам му стање народа у Ерцеговин као год и радњу његових изасланика.
Ако се ствар не поправи скоро ће будућност показати да сам имао право.
Човјек који је однео писмо књазу телеграфира ми овако: 'Предао сам писмо
врло повољан одговор. Нареди се за пут, писмо сљедује. Чекај га'. По овом бих
рекао да је моје писмо имало дјејства.*

*

MLj-1330. Мара, Београд, 15. августа (1875), Мићи (Дубровник?) (први део
писма није био на месту, односно уопште га више нема)

(лева страна)

буди весео чини право и поштено ко и до сад, ослони се на вољу Божију.
Душо мила молим те пошљи по мене што скорије не мои ме остављати више да
се бринем, ово је и сувише за мене. Анђеле мили пошљи ристу или тому¹⁴ по
мене па ди они живе ту чу и ја с њима сретнија тамо близу тебе бити. Анђеле
мои, срце моје, и тако теткама даје надежду да че нам се жеље из пунити после

¹³ Ни по старом ни по новом календару 27. јуна 1875. не беше петак.

¹⁴ Ристо и Томо Лазарев Балордић (Љубибратић), Мићина рођена браћа

митрова.¹⁵ Ах, душо мила само онде да будем у твојој заглаји па шта Бог да[.] ти си добар[.] па ме нечеш више саму оставити[.] ти добро знаш да је твоја Мара сироче без тебе, анђеле мили.

Отац¹⁶ Мати¹⁷, Маша¹⁸, Ленка¹⁹, Мила²⁰, [Браца?] Анка²¹, Јоца²², Милић²³ сви те поздрављају.

Прими и од мене тисучу пољубаца, анђеле мои. Поздрави Косту²⁴, Нику²⁵, Драгу²⁶, Јована[.] браца Луку²⁷ и све наше пријатеље. Прими од твоје до гроба љубите [или: љубече] жене небројене пољубце

У Београду 15 августа [1]875]

Мара Љубибратићка

(десна страна)

П. П. Мићо гледај да у септембру заједно проведемо онај нам наи милији дан,²⁸ а доцније би се ваљда са свом породицом састали, ако су жељни доћи на службу Божију да крсно име ту прославе, молимо се Богу да светог Клименту²⁹ сви заједно у љубову³⁰ прославимо. Поздрави сву фамилију. Душо слатка чим ово писмо примиш одма ми телеграфирај да знам да си примио. Коста и Ника нека пишу сваки посебно.

Маша се љути што му ништа не пишеш, брине се за тебе, каже да би [могао] телеграфирати сваке недеље да нас мало умириш, јер непријатељи јед-

¹⁵ Митрово – Митровдан (Свети великомученик Димитрије) пада 26. октобра Мара се надала да ће се породити око тог датума.

¹⁶ Јован Николић, златар у Београду, Мићин таст

¹⁷ Софија Николић (рођена Ивковић?), Мићина пуница

¹⁸ Манојло Маша Дамњанов Димић, око 1875. књиговођа у управи Државне штампарије у Београду

¹⁹ Ленка Лела Николић, Марина рођена сестра

²⁰ Вероватно (усвојена?) ћерка Маше Димића, умрла новембра 1913. као Мила А. Николић

²¹ Можда Русиња Александра, супруга капетана Ђорђа Ђока Вјаковића

²² Можда Јоца Протић

²³ Ристо Милић

²⁴ Костадин Коста Јованов Грујић/Груић (Нови Сад?, око 1846 – Београд, 1903), бивши студент права у Француској и немачким земљама, представљао се за време устанка 1875. као „др адвокат”, као Мићин „пашанац” и као „први адјутант”.

²⁵ Нико Бајо Божић (Влизанци, код Читлука, 1849 – Ријека, 1908), бивши млади фра Петар, тада је као апсолвент права са београдске Велике школе радио као практикант српског Министарства унутрашњих дела.

²⁶ Драго Памучина, трговац и српски добротвор у Трсту, овде није вероватно

²⁷ Лука Вукаловић, унук војводе Луке Вукаловића, или Лука Петковић, стари јунак под Луком Вукаловићем и тада зубачки капетан

²⁸ Дан кад су се, око 1870, венчали

²⁹ Свети Климент Римски, Мићина породична слава

³⁰ Љубово, Мићино рођено село

нако рђаве гласове проносе. збогом душо мила. одмами од пиши шта чу да чиним.

Квартир ћу сад одказати, но [хоћу ли?] ствари продати ако тамо пођем. Не могу ти више писати јер ми рука дрхче и магла ми се на очи навукла. Чудим се како и ово могу да пишем

*

МЉ-208. Мића, Дубровник, 20.9.1875 (по новом?), Мари, Београд, телеграм³¹
Књажеско-србско телеграфско надлежатељство, Месец 9 1875, Belgrad од Ragusa, дан предаје 20, дан доласка 20.

Телеграм

Marija Ljubobratric Belgrad

Jasam na glavskoj cestitam ti danasnji dan mnogo godina da ga zdrava dosekamo pozdrav svima

Mihael Ljubobratric

*

МЛj-210. Мара, Београд, 20. 9. 1875, Мићи (Дубровник?)

(стр. 1)

Драги Милане душо сладка

Ја чека[х] одговора на моја два писма која ти посла преко косте³², а ти ми јеош ништа не одговори, ил и ниси примио ил немаш времена да ми пишеш, једно је на секованије а другу сутра дан шифрама, молим те јави ми одма а ако нисо примио да и потражим јер су на рецепис послата.

Милане Анђеле мои хвала ти небројено пута, што си ми телеграфиро. Преко све твоје бриге ти незаборави на твоју Мару. и на наи сретнији наш дан венчања, ох како ми је било тешко што нисмо таи дан заједно провели у херцеговини, па како ми је тешко кад помислим да ни дан твог рођења нечемо заједно провести. душо мила немой мару твоју овде оставити да и крсно име³³ сама проведе. побрини се да таи дан заједно проведемо у херцеговини³⁴, ја сам

³¹ *Analitički inventar*, str. ?, 208, Мића, Herceg Novi, 20. 9. 1875, Мари, Београд, честита јој данашњи дан да још много поживи – годишњица вјенчања

³² Коста Грујић, стигао из Београда до Миће 6. августа 1875.

³³ Свети Климент Римски, 25. новембра

³⁴ О сусрету са супругом Луке Петковића, Мићиног старијег пријатеља и саборца из устанка Луке Вукаловића, а 1875. командира Шумског батаљона, која се од мужевих подвига под Вукаловићем до тадашњих дана склонила у суседном црногорском Грахову, где је сама подигла децу, Мићин тадашњи адјутант и секретар Коста Грујић пише 29/17 авг. 1875. у свом дневнику: „Непрестано је Мићу молила да пише његовој жени у Београд, те да она дође у Грахово да ћеду њи(х) две заједнички живети.” (Коста Грујић, *Дневник из Херцеговачког устанка*, Београд 1956, стр. 56).

ти веч писала да се надам да чу по митрову родити³⁵ па би желила да син наш мили прву своју славу у својој ђедовини са своим оцем и маико[м] заједно проведе, ох боже даи да ти ово писмо читаш у сред града требинскога као победиоц грозни турака и из бавитељ рода свога.

(стр. 2)

Милане душо сладка отац³⁶ није код куче он је отишо са чико за онаи посо ал је реко да ти пошљијемо сат за твои дан, па га носи увек краи тебе јер и по ноци можеш знати колико је сати, кад год га претиснеш он избија, Мати³⁷ шаљети кесу за новце а лела³⁸ сир од гуња да се частите на твои дан, а ја сладки мицо дувањару како чу ти наи више пред очима бити. У кутици шаљем ти оно што ти је кума анка дала носи краи себе, и молим те ако ниси узо од стрине твоју капу рођења ти је одма узми краи себе но на тако добро место да се не може изгубити, па ми пиши јел код тебе, да се не бринем то учини ако ме волеш. Мико молила те мати да не заборавиш оно потражити што ти је чика пера лумдић казиво, данас сам добила од светолика³⁹ писмо он је отишо пре осам дана у Алексинац код Ђуре. Пише како им турци поручују да спреме ручак у Алексинцу а вечеру у парачини, да дођу књаз Милану у сватове⁴⁰ а кад видоше да нашима једнако во[и]ска придлази више се ни живи не јављају.⁴¹ од сутра [за] осам дана Књаз че се венчати и то без икакe церемоније [.] своје млађе од прво[г] до последње[г] [књаз је] промено, оде је наупако[,] сви веле да он није за рат и да не можеду да га преволу никако,

(стр. 3)

око њега су сад све јовини⁴² пријатељи чини ми с, јер је јова сувише весо. кад га чујеш говорити мора ти се коса на глави дичи, дошо је сад овамо за три

---

³⁵ Митровдан, 26. октобра. Писмо Косте Грујића, дотадашњег кућног пријатеља београдске породице Николић-Љубибратић, упућено Мићи крајем октобра, почетком новембра садржава ове непријатне и сувише интимне речи: „Твоја је Маца здрава но морам ти истину казати да је у великој опасности при порођају јер има да је већ од толико времена тешко и кроз месец се дана може породити она још има периоду редовно а моја мати која се о њој световала са Др. Гојковићем добила је одговор да мора бити при порођају операције, а та је доста опасна.” (МЉ-1407, К. Грујић, Мићи, стр. 4)

³⁶ Јован Николић, златар у Београду

³⁷ Софија Николић

³⁸ Ленка Лела Николић

³⁹ Светолик Љубибратић, Мићин рођак

⁴⁰ Кнез Милан се у то време женио Наталијом Кешко

⁴¹ Турци су изазивали Србе на граници, говорили су да ће прећи у Србију, да им Срби спреме ручак у Алексинцу, као најближем месту по преласку у Србију, а вечеру у Параћину, те да ће доћи до Београда, где је припремана свадба кнеза Милана.

⁴² Јован Ристић. Писмо је писано 20. септембра. То је било време краткотрајне владе Стевче Михаиловића (од 31. VIII до 8. X 1875), када је Јован Ристић био министар спољних послова.

дана⁴³ ваљда је доста на своју руку окрено па се сад моли да га к теби пошљиједу. вели оде има доста кои су за босну као и он,⁴⁴ но тамо треба, мико само да га чујеш како говори, ох то је страшно, не би желела да ти тамо дође. ја сам се из прво свађала а сад све равнодушно слушам јер се боим да теби што не нашкоди.⁴⁵ он вели како те нападају а он се свуд живо заузима за тебе, но ја велим колко он теби добро желио толико њему бог дао. мико не знам како се тамо мерчеп⁴⁶ према теби понаша ал овамо ружно дописује о теби и неки Ристо Анђелос Мостарац а сад је промено презиме [у] Јовановић,⁴⁷ три писма [је написао] противу тебе. чуваи се од њи више тамо[,] имаи увек свои људи краи себе бога ти и јел код тебе јово⁴⁸ и Драго ниш ми о њима не јављаш, надам се да чеш станка⁴⁹ код себе задржати, он че ти пријатељ бити и пазиче добро на твоје непријатеље, крсто је отишо на ужицу са сто педесет црногораца а кума жарко⁵⁰ се вратио натраг у село близу ужица због велике неслоге јер нико нече њега за главара сваки оче за себе, па сад се са одбором споразумео и мислим да је веч отишо са другим људима, но то се јако оде крије.

(стр. 4)

неки су и затворени кои су тврдили да су завидни, чује се да тамо има један француз своју чету од четир стотине људи близу невесиња и да се јако бори и да сам своју чету издржава⁵¹. Чуваи се добро јер га о[в]де у потаи многи фале, а Коста ће га ваљда познати, а Јова би ради њега наи више и желио доћи, то тако ми се чини сувише га фали и уздиже.⁵² Мицо кад би бог дао да тако дођем јер ти пером немогу све описати нити смем. Сречковић⁵³ је на скупштини, а комшиница је нешто незадовољна, но нада се да че се све то поправити само

---

⁴³ Дошао је из Крагујевца, где је у то време заседала Народна скупштина, која је одлучивала о уласку Србије у рат. Велике силе биле су изричито против рата, а тренутак заиста није за Србију био погодан. Турска је на јужне границе Србије (од Ниша) довела велику војску (они што су изазивали), па је и Србија морала стално увећавати трупе на том правцу.

⁴⁴ Јован Ристић је био за рат, али је влада због тог питања за неколико дана морала да поднесе оставку

⁴⁵ Можда је Мара у ово време заиста имала прилику да непосредно чује Јована Ристића, пошто је Тихомиљ Теша Николић у то време био министар војни.

⁴⁶ Митар или његов брат Риста Мерчеп/Мерћеп. Митар био је сарадник Луке Вукаловића и пријатељ Пека Павловића.

⁴⁷ Овде је вероватно у питању посрбљавање презимена.

⁴⁸ Јова Балордић (Љубибратић)?

⁴⁹ Станко Паријез

⁵⁰ Жарко Љешевић, звани Поп, војвода пивски

⁵¹ Односи се на Огиста Барбијеа (Auguste Barbieux, Лил, Француска, око 1840 – Бањани, Црна Гора, 1876), бившег поручника француске војске, добровољца и стручњака за динамит, познатог као капетан.

⁵² Мара сумња да Коста Грујић познаје тог Француза и да је он више омиљен у Београду него Љубибратић.

⁵³ Можда Панта Срећковић

нек се устанак тамо шири нек се не премири. Јова ми је данас казо да че се за три дана знати очел бити рата или нече. ако чујем одма чу ти јавити, а ти ми молим те чешче пиши а дваред неделно телеграфираи да се не бринем. Анђеле мои, душо моја, срце моје буди ми здрав и увек весео Бог ће дати те че све добро бити. Душо сладка прими поздрав и небројене пољубце од твоје до гроба љубечете жене

Маре Љубибратићке

У Београду
20 септембера 1875

ПП Поздрави косту⁵⁴ нику⁵⁵ браца луку⁵⁶ тому⁵⁷ и св[е] твоје пријатеље поздрави код куће сву фамилиу Марка⁵⁸ и његову жену. прија⁵⁹ шаље за косту кошулу и шарпије⁶⁰ да с(е) нађе. Ја сам светолику дала што с(а)м спремила шарпије

[Текст са стране]

Милић⁶¹ још није отишо са Вла[ј]ковићем⁶². Поздравља те

*

MLj-226. Мара, Београд, 30. 9. 1875, Мићи (Јужна Далмација)

У Београду
30 Септембера

О Милане драги мои, честитам ти рожден дан твои и од мене ево ти мала дара, оштрога ханђара, те разагнаи врага, са Српскога прага, па преко ти спободни стаза, ти отиди до свог Родитеља стара, раз ведриму и срце и лице те Слободе миле, јер чеш само тиме на следити прађедово име⁶³

твоја жена Мара

*

MLj-229. Мара, Београд, 3. 10. 1875, Мићи (Дубровник?)

---

⁵⁴ Коста Грујић

⁵⁵ Нико Бајо Божић

⁵⁶ Лука Вукаловић, унук покојног војводе Луке Вукаловића, или Лука Петковић

⁵⁷ Томо Лазарев Балордић (Љубибратић), Мићин рођени брат

⁵⁸ Марко Комненић, Херцег Нови

⁵⁹ Вероватно мајка Косте Грујића

⁶⁰ Шарпије (од француске речи *charpie*) су искрзавањем платна добијена влакна. У рату је служила за повезивање рана.

⁶¹ Ристо Милић

⁶² Познати капетан Ђорђе Ђока Влајковић

⁶³ Мисли на од Миће враћено, у давнини чувено презиме Љубибратић, док су му се отац Лазар и два рођена брата, Томо и Ристо, презивали Балордић.

(стр. 1)

Драги Милане Анђеле Мои

Немои се срдити што ти нисам тако дуго писала, том је станко⁶⁴ крив, веч три недеље како је продо ствари и хтео тамо дочи, кад сам ти телеграфирала за његов долазак, одем потом код њега, од несем му писмо и ствари што сам ти спремила за рожден дан, но како се изненади кад чу[x] да се предомислио, јер му је пупић казо да никако жену неводи, он се зато решио да иде сасвим. Јер су га преместили из топчидера у град па је дао оставку. јер нече под овим управитељом никако да служи, он је у нашим квартиру ја сам га саветовала кад он иде нек води и жену код сестре у нови мањече имати бриге и трошка њег ну саму да остави она фамилије оде нема а трошка ни до пола зиме нече имат, ја сам му рекла кад би ма ти имо новаца

(стр. 2)

да пошљијеш ја би остала у квартиру шњоме паби он био без бриге, могоби сам ичи, а овако незнам како да га саветујем ја морам код матере, а зању мико немогу се бринути јер се изамене други брине а он видим рад би био да код нас остане, душо сладка ја бих то волела ал није никако могуће ти знаш наи боље како је стање њиово, ох ја би волела да сам онда отишла стобом, много би боље било и за мене и за тебе не би таке бриге имала чешче бите виђала, па би се за све побринула, имоби све уредно неби таку нечисточу примио, ох зар би твоја мара тебе тако запустила, јадно дете моје све сам чула ако ми ти ниси тео писати отом ништа, душо сладка свесам трпељива досад била свесам се надала на новце из нова сада дачу примити, па ти неби ни знао кад би дошла у тои сам нади трпељио бриге сносила а кад видо да ниове године нема ништа

(стр. 3)

Сад се сав свет намене навалио чини ми се несмем да замислим да зима иде, та овоје четврти месеце душо сладка за мене су четири године мико Анђеле мои дозволи ми да дођем дате само видим па да се одма вратим ако ти очеш, Маша⁶⁵ ...м то зацело учинити само ако ти јавиш душо мила немои ми молбу одбити дозволими да те бар видид [видим] док нисам родила јер ако за месец дана недођем онда више немогу. а ти видим да ове зиме нечеш дочи јер ствари иду врло споро. Анђеле сладки чуваи здравље немои душевно бити болестан уздаи се у бога све че бити боље нег штосе надамо биди сасвим спокојан у души јер ти чиниш све оно што је поштено и србина достојно немаш себи ништа пребацити, кои неправедно поступа с тобом имаче се кад кајати уздам се у вишнега он никог незаборави нече ни нас Мико имала бити нешто писати али

---

⁶⁴ Станко Паријез

⁶⁵ Маша Димић

незнам на кога да ти пошљијем гдеси сад ништа ми напишеш јесили примио моја два писма од августа 28 једно а друго 29 шифровано⁶⁶

(стр. 4; на дну оловком написана бројка 2)
мико ако очеш да дођем а ти одма телеграфираи а ко то неможе бити а ти ми бар пиши чешче а дваред преко недеље телеграфираи да бар чујем од тебе шта да се не бринем. анђеле мои одма ми одпиши ко че крстити и како чемо име дати ако буде мушко а како ако буде женско, ах да знаш како сам те се ужелела, животе мои сладки нема твоја Мара с ким да се разговори нема твог умилног поглед ох да сам знала даче то тако дуго трајати небите без мене пустила ишла би свуд с тобом кад би ти у боју био онда би те само морала пустити а иначе свуд би ме риста водио За тобом. мико молим те купи себи вунене кошуље и гаче та тичеш сасвим тако пропасти ох све ми се чини кад би сам тамо дошла и с тобом се разговорила све би боље било ох чини ми с да би био здрав и весо као тица све би лакше сносио кад би ја код тебе била богами морам ти се сама фалити каков сам јунак свију ти разговорим и наде им дам као да је то све у мојеи власти нико ме није видио

(стр. 5)
тужну но то србкињи недоликује а камол јеош жени Љубибратића, а буди и ти тако храбар недопуш чаи злотворима дати се свете јер они једва чекају да те виде душевно болесна кад си увек расположен онда чеш с тим и здравље сачувати а злотворе победити. да ви[ди]ш станка ко да је из гроба усто та то је за жене гадно видити а камоли за човека човека то и уз вимава кад у терету од брига и мука и свакои неправди може собом владати и увек бити расположен да његов непријатељ неможе да му се свети, ох штосу вече муке и терети то све храбрији постаите, тоје слава за јунака, душо сладка тако те представљам лака окретна и спокоина, и као победиоца свију душмана, буди ми здрав и храбар душо моја као што те ја замишљам анђеле мили, срце моје, пиши ми ал о свему јасно а ја чути од писати чим сазнам где си и на кога чу

(стр. 6; на дну оловком написана бројка 3)
писмо сигурно послати могул ти на косту⁶⁷ како стоиш шњиме он нам веч одавно није писо кући његовои често пише и телеграфира ал они нечеду да нам ништа кажу све прија каже да она незна да он ништ друго не каже само да сте здрави, чудим се да Коста има тaine из боина поља за које ми несмемо знати молим те буди на опрези тома⁶⁸ нек је увек краи тебе и замоли код куче нек ти кошуље често перу и альине прегледају то ти може увек риста⁶⁹ однети и

⁶⁶ Ни од једног ни од другог писма нема трага у ЛФМЉ

⁶⁷ Коста Грујић

⁶⁸ Томо Лазарев Балордић (Љубибратић), Мићин рођени брат

⁶⁹ Ристо Лазарев Балордић (Љубибратић), Мићин рођени брат

донети, мико молим те јесил узо оно од стрине ако ни си а ти одма узми молим те па ми јави да се не бринем наша сам оно што ти је кума дала ал немам по ком дати пошљијем поздрави стрину и снаје све тому ристу и све остале у фамилији поздрави браца луку Косту Нику Драга Јована и све наше пријатеље Марка Комљановића⁷⁰ и његову Госпоју, прими поздрав од

(стр. 7)

оца⁷¹ Маике⁷² Леле⁷³ Миле⁷⁴ Драгог Јоце⁷⁵ Маше и од свију наши пријатеља Мико прими поздрав и небројене пољубце од твоје до гроба љубече те Маре.

Мико Анђеле мои хвала ти небројено пута што си ми телеграфиро преко све твоје бриге ти незаборави на твоју Мару и на наи сретнији дан нашег венчања ох како мије било тешко што нисмо таи дан заједно провели, у Херцеговини па ни дан твога рођења Боже даи да Крсно име у Херцеговини заједно прославимо, прими поздрав од твоје верне жене Маре Љубибратиће

У Београду

3 отобера 1875

*

MLj-1328. Мара, Београд (јул 1875), Мићи (Јужна Далмација)

(стр. 1)

Драги и Мили Милане

Немои се на мене срдити што ти нисам тако дуго писала. ја сам то чинила ал ти нисам смела преко поште послати, но свако морадо код мене оставити и једва се реши да пошљием на срховића [Срковића, Срновића?] два писма мислечи кад су на њега одгоре упучена нече нико сумњати а унутра молим да се теби преда но тај нитков то неучини нисам могла помислити да може тако безобразан бити и туђа писма задржати која зна даби теби као мелем била ах та није таи патриота и пријатељ јадне наше браче кад он тако са писмом ноступа... а шта ради јадном рајом та он че и брата продати све што је на подлије учиниче за но за новаца нијега срамота. куд он не може да доспе тује жену посло у одбо[р] женскиња које купу за сирочад херцеговаца акако се умеду пред светом патриоте правити, а немисле даче дочи дан дачеду се стидити за њиова непоштена дела мислу валда дачеду тако подло мочи

(вертикални наставак у левој маргини)

---

⁷⁰ Марко Комненовић, трговац и национални радник у Херцег Новом

⁷¹ Јован Николић, златар у Београду

⁷² Софија Николић

⁷³ Ленка Лела Николић, Марина рођена сестра

⁷⁴ Можда Мила А. Николић, умрла 1913, (усвојена?) ћерка Маше Димића

⁷⁵ Вероватно Јоца Протић

увек живити под поругом. Не њиче сам бог казнити пачеду отичи у сепету од куд су и дошли нечеду док српско име срамотити

(стр. 2)

Душо мила молимте пиши ми о теби да бар знам бар котије пријатељ а ко непријатељ томи јави под нашим знаком. Душо мила не губ наде све че бог добро дати доста си претрпио и доста чеш јеош трпити ал божија рука свучете руководити, молимо се све вишњему он је праведан он напослетку награђује поштене а казни непоштене буди храбар као штоси и мени дух храбрости улио ја сам ти спокоина као штосиме и оставио надаме теши да конач дело краси. и што наши стари кажу после буре наилепши дан сване. Душо мила знаи да си ти поред све муке и неправде теби нанешене у души спокојан јер све чиниш оно штоје поштено и србина достоино. Душо слатка, анђеле мили, ох тако сам те се за желила ох кад би могла дочи да те само видим док јеош могу, јер ако о[в]де останем да родим, онда те нечу мочи ни до пролеча видити, анђеле мили ох кад би бог дао да онда могу близу тебе бити много бими лакше било / била ми је госпоја маизнерка⁷⁶ ја је запита дал су ти послали новаца она каже да су јео а казали д су послали ал незна накого јави ми јелти кодао

(стр. 3)

буди храбар као штоси и мени дух храбрости улио, ја сам ти спокоина као сто си ме и оставио надаме теши да конач дело краси, и што наши стари кажу после буре наи лепши дани буду, Душо мила знаи да си и ти поред све муке и неправде теби нанешене у души спокојан, јер све чиниш оно што је поштено и србина достоино.

Душо слатка Анђеле мили, ох тако сам те се зажелила кад би могла дочи да те само видим док јеош могу, јер ако о[в]де останем да родим онда те нечу мочи ни до пролеча видити, Душо моја ох кад би Бог дао да онда могу близу тебе бити много би ми лакше било,

Мико слатки прими поздрав од Оца⁷⁷ Маике⁷⁸ Ленке⁷⁹ Маше⁸⁰ Драгог Милића⁸¹ Господин ИЗ⁸² и од свију наши пријатеља и познати. Душо мила при-ма и од твоје Маре поздрав и тисучу пољубаца, Мико сваку те ноч снимам ох једва чекам да очи склопим од мами ти изиђеш пред очи па ми је жао кад се

---

⁷⁶ Александра Мајзнер, рођена Петровић

⁷⁷ Јован Николић, златар у Београду

⁷⁸ Софија Николић (рођена Ивковић?)

⁷⁹ Ленка Лела Николић, Марина рођена сестра

⁸⁰ Маша Димић, тада књиговођа у управи Државне штампарије у Београду. Споменик природе Машин мејдан на Топчидеру, у Београду, носи и данас име тог касније познатог предузетника.

⁸¹ Ристо Милић

⁸² Јозеф Мајзнер?

пробудим јер си на јави далеко од мене. Поздрави Косту⁸³ Нику⁸⁴ Драгу Јован браца Луку⁸⁵, поздрави код Луке сву нашу фамилију ништ не пишеш неznam ни ди су јави ми зани ка

Упореди:

Analitički inventar, str. 330: „br. 1328 bez datuma, bez mesta, Mara Ljubibratić, Beograd, Mići Ljubibratiću, Grac⁸⁶; porodično pismo, 2 lista, original, lat.”

*

MLj-1340. Мара, Београд, август–октобар 1875,⁸⁷ Мићи
(први и једини очувани лист писма)

Драги и мили Милане,

Ја прими[х] два писма из Дубровника а ти велиш да си и из рисна писо, што нисам добила. Ја ти тедо одма одговорим, и не очекива од тебе, јер си ми телеграфиро да ћеш ми за мало дана писати, па се онда и нада да чеш по мене кога послати, но то ти не учини [,] анђеле мили. Ја знам како ти је душо моја све сам разумела нешто из писма а оно друго од оног пријатеља[.] Анђеле мили[,] где си мислио да наи више братска крв тече, ту на иђе на ништавило људско ко[ј]и⁸⁸ не заслужују име човечије но зверско, и кукавичко то ни сами Турци не би чинили!⁸⁹ Тјеши се Анђеле мили да Божије провиђење неће и нас ваљда оставити. Бог све вишњи види твоје поштено срце и племените намере. Ја знам како је теби тешко кад видиш неправду, ал[и] теши се, такови је данас

⁸³ Коста Јованов Грујић

⁸⁴ Нико Бајо Божић, бивши фра Петар

⁸⁵ Лука Петковић или Лука Вукаловић, унук покојног војводе Луке Вукаловића

⁸⁶ Мића је од почетка августа 1876. до свог коначног пуштања на слободу и враћања у Србију месецима касније био заточен у Грацу, где се и Мара тада најдуже налазила.

⁸⁷ Из садржаја Мариног писма могло би се закључити да је највероватније писано средином октобра 1875. године. Наравно да би се ово писмо, анализом свих његових детаља, уз коришћење литературе и других писама из Љубибратићеве преписке, могло још прецизније датирати. Било би корисно упоредити садржај овог писма са Мариним писмом од 20. септембра 1875.

⁸⁸ Мара очито зна који су људи сплеткарили око Љубибратића. То јој је он вероватно рекао кад јој је телеграфирао. У писму од 20. септембра помиње се да јој је телеграфирао баш у време док је писала то писмо. О томе је причао и неки пријатељ који се, очито, у међувремену вратио у Београд.

⁸⁹ Овде је вероватно реч о нападу Пеке Павловића и његових људи на Љубибратића или, још вероватније, о сукобу Љубибратића са Костом Грујићем, његовим ађутантом. До тог сукоба дошло је почетком октобра 1875. године. О томе говори Коста Грујић у свом *Дневнику*. Приређивач *Дневника* Петко Луковић, користећи све изворе, детаљно пише о узроцима тог сукоба. Сукоб није био на линији Србија – Црна Гора, већ одбијање Херцеговаца да се повећа број италијанских добровољаца (гарибалдинаца) у устанку. Тиме је устанак у Херцеговини остао под утицајем Црне Горе (Коста Грујић, *Дневник из херцеговачког устанка*, од 6. августа до 16. октобра 1875, Предговор и коментар написао мајор Петко Луковић, Београд 1956, 13–14 /Предговор/).

свет о анђеле мили. Они неуму да оцену овај непредвиђени случаји ни да праве од небрата брата него гоне и оне ко[ј]и много дубље осечају братски бол, и ко[ј]и бистрим оком гледи на јадну своју браћу. Они суде по себи јер никад и нису племенито молили и осећали. Они никад нису у дубини срца свога осечали муку и јаде браће своје, а зато чемо им опростити, јер су сироти у памети и срцу. Бог и није са тим ни управљао, јер нису ни заслужили јер и оно што им је дао на зло употребљују

Анђеле мили, душо слатка немои своје здравље губити ни се бринути.

*

MLj-238. Мара, Београд, 12. 10. 1875 (по новом), Мићи, Dubrovnik

Telegramma a / Brzobjavka za Antoniu Sellaku⁹⁰, Ragusa, Nro/br.93 Ragusa da/iz Belgrad, 12. 10. 1875 u 8 ore / u sati,

Ljubibraticu danasnjim rođenim danom, preporodila se tvoja mila otacina. Zapoceto oslobodjenje skorim sretno doversili, da zajedno dobom uziva slobodu u slobodnoj hercegovini javljaj se cesce tvojoj

Mariï

*

MJb-1302. Мића, Херцеговина/Херцег Нови, одмах иза 16. 10. 1875⁹¹, Мари, Београд; писмо, 2 листа, 4 странице, од задњег листа недостаје једна четвртина

(стр. 1)

Драга Маро, анђеле мој,

Мучни послови, бриге, и свакојакe неповољности одузимају ми сваку могућност да ти пишем, драги мој анђеле.

Бој бити и опасности у очи гледати, то је доста лак посао и готово пријатна игра за војника који зна да се бори за слободу своје отачбине, али има других невоља с којих човјек мора проклињати мајчино млијеко, а благосиљати непријатеља који би га убио!! Многи никови и неваља[л]ци, из злобе и зависти, непрестано раде да ме оцрне пред свијетом, но што је природна ствар. Има неки лудих пријатеља који ми више шкоде него непријатељи. Коста Груић јутрос је мојим послом пошао у Италију, но сад му морам телеграфирати у Дубровник да неиде. Сазнао сам да ми је учинио многе неповољности – он је опасан друг – Ако ме непослуша него пође даље од Дубровника мораћу телеграфирати у Задар да се обустави – Знам да ће и он почет на ме викати, али шта ћу радити? – нека и он виче.

⁹⁰ Антун Селак, берберин у Дубровнику, веома битна тамошња фигура за помоћ устанцима

⁹¹ Петко Луковић, уређивач *Дневника из херцеговачког устанка* Косте Грујића (Београд 1956, 29, напомена 55), датира ово писмо 6/18. октобра 1875.

(Сутра ћу отићи на Цетиње / јер су страховите кише па се неможе војевати / да опет покренем оно што сам из почетка хтио; ако ми се неуважи можда ћу се му решити на празна рука.)

Мој анђеле немој се бојати, ја ћу част чувати – нећеш се постићети ни од жива ни од мртва твог мужа.

У битки код Прапратнице био сам у великој опасности но Бог и неколико вјерних војника избавише ме.

(стр. 2)

Маро, добро моје, ово сам писмо почео писати у Ерцеговини, а настављам га у Новом у кући нашега доброг Марка Комненовића с' којим сам вечерао.

Кад сам у Нови дошао Марко, Нико Божић, Ђуро Петровић⁹² и многи други причају ми триста чуда о Кости Груићу; таи човјек нема образа ни поштења; он ми је направио доста непријатеља и још ће ми направити неприлике јер сам га јуче послао / т.ј. он ме је преварио / по једном послу.

Поздрави ми Ленку⁹³ и замоли је, од моје стране, да га се отресе јер је он права напаст. Он није у стању никога усрећити.

Душо моја, пиши ми шта је са преводом Алкорана?⁹⁴ шта си урадила са намештајом? је си ли га продала? имаш ли имало новаца или си без и једне паре?

Прек-јуче сам добио твој телеграф у ком ми кажеш да полази Станко⁹⁵ – ако није пошао нека не полази јер није онако како би требало да је.

Драга душо моја, кад се надаш да ћеш родити? Како је отац, мајка, Ленка, Машо, Мила, Драги Ристо Милић, Г. Мајзнер и остали наши пријатељи? Јави ми како те гледају наши познаници? Поздрави ми Чика Бумбића и кажи му да сам прошао кроз Драчево но нијесам имао времена да тражим гробље јер смо ишли на Прапратницу у бој.⁹⁶

Маре срце моје, ти би рада била да ти што речем кад ће мо се виђети? шта ће бити са нашим устанком? Ја ти, душо, нешто неznam казати

(стр. 3)

јер је наша ствар поремећена.

---

⁹² Ђорђе Ђуро племић Петровић / Georg Ritter von Petrović (Сремска Митровица, око 1845 – Бадовинци 1876), у Аустрији школован за официра, уочи устанка 1875. је радио у управи београдског пристаништа. Средином јула 1876. је као добровољац у Србији погинуо на Дрини.

⁹³ Ленка Лела Николић, Марина рођена сестра

⁹⁴ Мића је већ био превео Куран са француског, али је тај његов рад издат тек 1895. године, то јест постхумно.

⁹⁵ Вероватно Станко Паријез

⁹⁶ Битка код Прапратнице вођена је 17. септембра 1875.

Пиши ми о свему, пиши ми обширно, јер твоја су писма мелем за моју жалосну душу

Душо моја, све ми је омрзло осим тебе ти си мој живот, ти ми једина стојиш на путу да непрекратим мој горки живот.

Неколико дана после боја на Прапратници тренутно сам долазио у Дубровник ради набавке праха и олова – тад сам ти телеграфирао – том приликом Коста и неки кореспонденти натерали су ме те сам се фотографирао.⁹⁷ Молио сам фотографа да ти пошаље неколико слике – неznam је-ли ти их послао?

Поздрави ми господина Мајзнера и благодари му што ми је препор [нечитљиво] Господина Кинка⁹⁸, јер ми је угодно било по...

[Амер]иканца који је долазио

Животе мој, ја сам ти у сам љут, само на тебе нијес[ам]

и себичњаци недају ока отв

Гђе је Чика Софроније? Шта

нам добри Ристо Милић

долазили ко код тебе? Иде

ли Садор облачити ципел

било да се шеташ сваки

Јави ми јесили што

Да се није ко пријавио З

Неки Величковић терзи,

је писао неки протува

[следи бар један нечитљиви ред]

(стр. 4)

По гласовима које од синоћ чујем рекао би да ће нас свак издати – као да ће тамо Бранковићи мал преотети.

Ја ћу се борити док узмогу.

Пиши ми често на Марка Комненовића у Кастел нуово.

Оно твоје шифровано писмо још нијесам прочитао јер нијесам имао времена – ох да знаш како живим неби се чудила што га нијесам прочитао.

---

⁹⁷ Дотични дописници су: Edward Smith King (*New York Herald*, Њујорк), Henri-Félix Lamothe (*Temps*, Париз), Nicola Lazzaro (*Fanfulla*, Рим & *Illustrazione italiana*, Милан), William James Stillman (*Times*, Лондон). Фотографисање се десило 25. септембра 1875. године. Коста Грујић, *Дневник из херцеговачког устанка 6.VIII.-16.X.1875*. Београд: Војни музеј, 1956, 180; Мићина заједничка слика са Костом и овим новинарима се налази на стр. 181. Истом приликом је и Мићу снимео исти дубровачки фотограф Antonio Jellasca.

⁹⁸ Edward Smith King

Поздрави оца, мајку, Маша, Ленку, Милу, Драгог Р Милића⁹⁹, Станка [Паријеза], господина Мајзнера и његову госпођу¹⁰⁰, господина Срећковића и све наше познанике.

Јави ми кад се [нечитљива реч] да ћеш родити.

рав и тисућу пољубаца
од твог вјерног мужа
МЉубибратића

, ми пиши о свему и сваче[му]

*

МЉ-283. [Ристо] Милић, Београд, 20. 11. 1875 [по новом], Мићи, Херцег Нови, преко Марка Комненовића, телеграм:

Danasnjim danom neka ti Bog daje bolje zdravlje i preduzeće oslobodjenja. Svi skupa cestitamo ti dan [Arandjelovdan, Mićin imendan], pismo neprimih. Javi se depesom odma / Mara familija prijatelji / Milić

*

МЉ-301. Мића, Дубровник, 5. 12. 1875 (по новом), Мари, Београд, телеграм
Књажеско-србско телеграфско надлежатељство, 1875, месец 12, дан предаје 5,
дан доласка 6.
Телеграм

Maria Ljubibratic Belgrad
Dva dana sam u Dubrovniku. Ruka na bolje¹⁰¹ jesili primila pismo jesili zdravo
Odgovor placen.

Ljubibratic

Упореди:

МЉ 273. Маша Димић, Београд, 13. 11. 1875 (по новом), Мићи, Херцег Нови,
као и Мићин одговор
Telegramma a / Brzojavka za: Marku Konjeviću [Komnenoviću¹⁰²], Castelnuovo
da/iz Belgrad, 13. 11. 1875,
30 Rieci placen odgovor

Kako je Mico da se opasno hoce Mara tamo doci, obsirno javi –

---

⁹⁹ Ристо Милић

¹⁰⁰ Јозеф Мајзнер, пореклом Чех, политички емигрант из Аустрије. Супруга му беше Александра, рођена Петровић, Српкиња из Новог Сада.

¹⁰¹ Мића је услед пада са коња повредио једну руку.

¹⁰² Марко Комненовић, трговац и национални радник у Херцег Новом

Mase

(другом руком написан одговор:)

Mašo Dimić, Beograd

Ruka mi ide najbolje, groznica me sasvim pustila, opasnosti nema nikakve – štose tiče marina puta neka pričeka do 3-4 dana; sadašnje vrijeme česta burje na moru –

Ljubibratić

*

МЉ-302. Мара, Београд, 6. 12. 1875 (по новом), Мићи, Дубровник; телеграм (спољна) Telegramma a / Brzovjavka za: Milanu Ljubibraticu Ragusa

(унутра) Telegramma/Brzovjavka Ragusa da/iz Belgrad, 6. 12. 1875

Sretna ti sutrasnja¹⁰³ slava pismo jos primila nisam zdrava sam odsudno javi hocu li tamo doci

Mara

*

МЉ-1326. Мара [Дубровник или околина] [одмах пре 9. 12. 1875], Мићи [Грепци. логор]¹⁰⁴

Драги Милане Анђеле мои

Мојеш мислити како сам се радовала кад ми поручи да могу доћи и једва дочека тај дан да стигнем у Дубровник. ах како ми је било кад те ту ненађо, ја би теби пошла ал несмем да ти и то неприлике какве не донесе, душо сладка гледаи ако мојеш дочи док није маша¹⁰⁵ отишо ја би се имала с тобом разговорити пре нег он пође. Анђеле мили буди тако добар па ми јави ако немојеш дочи могул ја тамо са машом дочи па да се тамо разговоримо маша полази у фторник¹⁰⁶ ако би пошо овамо замоли ту добру Госпођицу¹⁰⁷ да и она дође мило би ми било ш њом се лично упознати и поздрави је од моје стране а ти прими срдачни поздрав и небројене пољубце од твоје верне жене,

Маре Љубибратићке

*

МЉ-314. Мара Љ. и Маша, Панчево, 12. 12. 1875, Мићи, Дубровник, телеграм.

---

¹⁰³ Свети Климент

¹⁰⁴ Уп. Аналитички inventar, str. 330, 1326 s. a. s. d. Ljubibratić Mara, Beograd – Mići Ljubibratiću. Da li može ona doći do njega. Jedva čeka da ga vidi. 2/1/orig. ćiril.

¹⁰⁵ Маша Димић

¹⁰⁶ Вероватно 9. 12. 1875

¹⁰⁷ Jeanne Merkus

РЕНЕ ГРЕМО, *Занемарени приватни подаци из Личног фонда Миће Љубибратића у...*

Telegramm an / Telegramma a Antonu Sellaku¹⁰⁸ / Ljubibratiću, Ragusa.
Telegramm/Telegramma no. 426, Ragusa von/da Pancsova, 12. 12. 1875

Mi sutra sa zeljeznicom iz vrsca u Trst polazimo

Masa [ime Mara precrtano] Mara

Analitički inventar, str.?, 315, 12. 12. 1875 [po novom]. Mićo Lj., Vukovići, Mari Lj.
Čim se budu sreli govoriće joj svašta. Neprijatelji mu prave teškoće

Упореди:

МЈБ-329. Маша, Дубровник, четвртак [17. или 23. 12. по новом] 1875, Мићи
[Грепци]

Оно што следи је препис оригинала очуваног писма Маше Димића о почетку Мариног бављења у јужној Далмацији, написано у Дубровнику једног четвртка 1875. и упућено Мићи у логор у Грепце. Нигде у пронађеној преписци то није буквално споменуто, али мора да је Мићина супруга изгубила недоношче у Београду, па је после месец до месец и по дана напокон пошла на далеки пут, испраћена од кућног пријатеља који ће се убрзо сам вратити у Београд.

Драги Мићо!

Ја сретно стиго; Мару сам нашао добро.¹⁰⁹ Мени је овде дуго време, па незнам шта да почнем, зато мислим да ја Мару одведем у Жупу па нека тамо сједи; ми ће мо данас око 1. сата са Селаком¹¹⁰ поћи на Жупу у фамилију¹¹¹ па ако видим да Мара тамо остати може онда ћу ја отуда управо у логор, ако не ја ћу се вратити у Дубровник па отуда у логор; овде ми рекоше за Луку¹¹² ако би дошао да се бије да ће га уапсити. Мара би се радо са госпојицом¹¹³ упознала, зато је у име њено замоли, ако би ти амо пошао, да ју поведеш, а ја држим да ју оставити без тебе и неможем. Скобла¹¹⁴ јошт ништ није јавио; за сада с Богом и јави нам одма ако се што важнога деси, да могу у Београд јавити. Поздравља те

¹⁰⁸ Антун Селак, берберин у Дубровнику, веома битна тамошња фигура за помоћ устаницима

¹⁰⁹ Није јасно зашто би Маша, после заједничког путовања преко Вршца и Трста, допустио да Мара сама путује даље, па да он тек касније стигне до Дубровника.

¹¹⁰ Антун Селак, берберин у Дубровнику, веома агилан у пружању помоћи устаницима

¹¹¹ Ово се вероватно односи на харамбашу Вулета, Мићиног брата од стрица који је за време устанка склонио своју породицу у Конавле, где му се и син Саво 1876. родио.

¹¹² Лука Петковић или Лука Вукаловић, унук војводе Луке Вукаловића

¹¹³ Jeanne Merkus

¹¹⁴ Јован Јово Херцег Скобла/Скобла, Босанац, бивши ливањски трговац, боравио је 1875. г. у Сплиту и Метковићу. Важио је за агента Србије, али је уствари радио за Црну Гору и за Аустрију.

Мара, да због ње не долазиш да неби ти што замерили и поздравља како тебе тако целу дружину и госпојицу¹¹⁵.

Твој паша Маша

*

MLj-1327. Мара, Осиек, 5. 8. 1876, Мићи, Грац (4 стр., ћир.) (за овде неприказану пробну верзију истог писма види MLj-1342)

(стр. 1)

У Осеку

5 Августа

Драги Милане

од кад се крену из Граца од тебе¹¹⁶, никако немогу да се смирим, једнако би плакала што те остави код таки зликоваца.

Анђеле мили молим те чуваи здравље немој се једити ни бринути ослонисе на Бога па че све добро бити.

Да ти јавим моје путовање од Граца до прагер хофа¹¹⁷ са истим друштвом, у прагерхофу после 15 минута седнем на мешовит воз с једном породицом отац мати и син врло учитиви они око два сата изиђу ја останем сама све до Кањиже, ту за 10 минута седнем на други воз где су биле јеош две женске једна из загреба врло говорљива но сречом на првој стациј изиђу обадве те останем сама до фиф кирха¹¹⁸ ту уђу сватови за осек банда је свира-

(стр. 2)

-ла све докнису отишли код мене уђу два господина у вагон говорили су немачки који нисам ни слушала но кад спомену Београд дадо пажњу и разумо да иде у мохач за Београд ја нехтедо се упуштати у разговор, ал да сам запитала можда би чула да из Осека немогу стигнути а из мохача могу, па би данас веч била у Београду а овако тек сутра они изиђу на другој штацији а ја останем сама све до осека на штацији ручам и запитам има ли данас лађа за земун и они ми рекну има у 5 сати узмем кола и одем на лађу ту ненађем госпионицу но само ди се билете ваде после мало дође онаи што даје билете. Ја заиште билету за Београд али не оно до земуна

---

¹¹⁵ Jeanne Merkus

¹¹⁶ Мара је недавно Мићу испратила од Линца до Граца, његовог новог места заточеништва. После боравка од осам месеци, прво по Далмацији па у Линцу, Мара путује у Београд. Маша Димић, са којим је Мара у децембру кренула из Београда ка Дубровнику, од јануара се већ поново налазио у Београду.

¹¹⁷ Pragerhof/Pragersko, сада у Словенији

¹¹⁸ Fünfkirchen/Pécs/Печух, у Мађарској

(стр. 3)

ал он ми одговори данас је касно за Београд лађа је веч отишла на дунав пре подне и требала је да се веч врати но ако сречом вашом лађа данас закасни онда би могла стичи у том лађа за звижди и он ми рече кад звижди знак је да је отишла, ја запитам кад иде воз за сегадин могу ли стичи да одем у Базијаш¹¹⁹ он погледи на сат и рече ако добијете кола да стигнете у доњу варош јер кроз 15 минута има почи, ја фришко нађем кола на то ми један Србин рече касно је Госпо ено воз је веч на чуприј и запита ме одкуд идем реко из Граца, па што нисте на мохач тамо увек воз стгне а оде није сигурно, ја га

(стр. 4)

замоли да ми каже која је гостионица наи боља, он ми рече то је свеједно само да добијете место јер само су два онибуса овде а фијакери су веч раније заузети и тако он препоручи кочијашу да ме сутра раније доведе, јер лађа не иде на одречено време, и тако стгнем у хотел код Златног крста није најбоље ал нисам тела више да трошим и да се једим јер сам и тако веч једва чекала да останем сама да се могу из плакати јер кад си отишо на боино поље нисам имала толико стра и бриге као сад ка те остави код така варваре кои су гори од турака, за то немој се чудити што сам заборавила да ти брзојавим у ком сам хотелу одсела ја сам се само журила да ти јавим да знаш да остајем у осеку, душо сладка животе мои при од твоје до гроба ти верне жене тисучу пољубаца

Мара Љубибратићка

*

MLj-1325. Мара, Београд, 6. 8. 1876, Мићи (Грац)

У Београду

6 Августа

(стр. 2)

Драги Мико

Данас у подне дођо у Београд нико ми се није надо јер велика лађа дошла је само до Земуна а од Земуна до Београда дошла сам на чамцу баш су били при ручку свису здрави осим миле¹²⁰ њу сам у грозници застекла. А мои Мико на сто чуда дођо овамо, Ранко¹²¹ Меркусову¹²² дао протерати а она се сад налази у Галацу није смела више од два дана овде остати, због ништа позвоје Генерал¹²³ к себи, и каза јео да мора одма логор оставити јер је вели од

¹¹⁹ Базијаш/Vaziaş, место на Дунаву у данашњој Румунији, тада најјужнија станица железнице Беч–Будимпешта. Од тог пограничног места су људи тада често путовали лађом до Земуна.

¹²⁰ Можда Мила А. Николић (преминула нов. 1913), кћерка Маше Димића

¹²¹ Генерал Ранко Алимпић

¹²² Jeanne Merkus

¹²³ Ранко Алимпић

путника¹²⁴ добио писмо да је она тамо радила на комунизму и после да они не знају шта она пише и јеош којешта, она се на то расрди и рекне да она нече ичи док се то све не осведочи све да се са Алимпићем и он повикне

(стр. 2)

полицију да је одма протерају и она мораде са куртовићем¹²⁵ ома у Шабац се кренути Шапчани не дадну да се протера него телеграфишу на министра и оваи је позове у Београд и она с матером заједно дође кући ови нису ништа знали због шта само су добили телеграм од њега да је одма протерају и полицији изађе на саву и нареди маша¹²⁶ на материну одговорност да сме код њи оде остати и тако је министри замоле да им прића све кад су чули од ње како је ствар текла одма им није било право и нареду да она може остати она нехте им сметње правити него одма оде и они одма телеграфирају и позову ранка у Београд, данас се чује

(стр. 3)

да му је одузета команда, што се тиче наше војске она је свуда у своим позицијама осим књажеваца али и у њега турци не смеду га уђу но пред њим сто је а наши би једва чекали да они уђу у Књажевац негодина је јеош у нашим рукама из зајечара само су фамилије изашље а војска је јеош на овом крају зајечара ал турци не смеду на онаи краи ни да при смрде у Алексинцу јеош није ни било боја Светолик¹²⁷ је у Алексинцу ал никако није одговорио па је лела¹²⁸ и јуче писала на тошу¹²⁹ нашег нека га одма нађе рекне му да таки нама пише а ја чу сутра брзојавити чим добијем одговор одма чу ти писати ни с ким се нисам јеош видила осим са машом¹³⁰

(стр. 4)

ја сам му споменула за предлог он ми се смије и вели да то ни не спомињем, ах мико та овде су интриганци сву ствар замутили ништа неznam шта да радим док се боље из вестим ја чу ти одма писати, буди молим те стрпелив немои се једнти да шкодиш своме здрављу силом ништа, јави ми све о теби како је сад и пишими одма чим моје писмо примиш брзојави ми одма да знам да си примио мати и ленка полазе опет за неколико дана у Бадовицу сви те небројено пута поздрављају и молу да чуваш здравље пи[j] зејтина сваки дан молим те

Душо сладка прими тисућу пољубаца о твоје до гроба верне жене

---

¹²⁴ Капетан Пајо Путник

¹²⁵ Милосав Пајче Куртовић

¹²⁶ Маша Димић

¹²⁷ Светолик Љубибратић, Мићин рођак

¹²⁸ Ленка Лела Николић, Марина рођена сестра

¹²⁹ Највероватније Тихомиљ Теша Николић

¹³⁰ Маша Димић

Мара

(стр. 4, у маргини)

Сети се душо да нашег дана¹³¹

*

Analitički inventar, str. 108, 443, 1876, avgusta 8. Mara Ljubibratić, Beograd, Mići Ljubratiću, Грац? Šifrovano pismo (dopola). Kasnije piše kako su ustanici ubili 1.000 Turaka a palo je 200 ustanika; 2 lista, original, ćirilica.

*

MLj-1329. Мара, Београд, крај. авг. – поч. септ. 1876, Мићи, Грац (две кратке пробне верзије истог писма)

Упореди са оним шта *Analitički inventar* пише о бр. 132.

(лева страна)

Драги Мико

још нисам ни из куће изишла био је занковић¹³², ја му наспоменем а он ми не одобри него моли да своју реч одржиш одржиш и да спрам Аустрије будеш политићан немои дати познати да си њен непријатељ / а ја кад дођем свечу ти разјаснити може бити ја чу код / ристича¹³³ отићи ал неznam јеош зацело јер маизнерка¹³⁴ сад ради код митрополита¹³⁵ дасе он заузме код русије за тебе.¹³⁶

Мико чуваи здравље молим те Бог зна шта је забиља ја чу доћи [прецртано: донедe] [за] 10 дана прими од свију небојене [прецртано: пољупце] поздраве

(десна страна)

Драги и мили Милане

Још нисам нигди била (јавими очу ли ичи код ристи) био је занковић ја му наспомену ал он ми неодобри нег рече да и они нечеду то одобрити а тако кума Ђока¹³⁷ није ми дао да идем код теше¹³⁸ не знам [прецртано: ...чу занковић] очугли и код Ристића док видим како ствари стоје а тебе је молио занковић да будеш сасвим миран и политићан спрм аустрије да им недаш

¹³¹ Вероватно се то односи на дан венчања

¹³² Можда Иван Занковић, конзул Србије у Цариграду па у Трсту

¹³³ Јован Ристић

¹³⁴ Александра Петровић, Српкиња из Новог Сада, супруга Јозефа Мајзнера

¹³⁵ Митролит Михаило, познати русофил

¹³⁶ Ради се о тражењу помоћи за Мићино ослобађање из аустријске интернације, јер се влада Србије није много интересовала за свог грађанина.

¹³⁷ Можда Ђока Димић, пешадијски официр. Познати капетан Ђорђе Ђока Влајковић се тад налазио на Дринском фронту.

¹³⁸ Тихомиљ Теша Николић

познати шта мислиш и желиш. ја кад дођем ствар чу ти разјаснити[.] маизнерка¹³⁹ оче код митрополита да ради дасе он заузме код русије за тебе а ја кад сам видила како ствари стоје нечу ни у болницу да ступим¹⁴⁰ нег чу одма натраг дочи

Краћи наводи на крају

Analitički inventar, str. 324, 1304 s. a. s. d. Ljubibratić Mića Dubrovnik, Mariji Ljubibratić Beograd, O sastanku glavara iz Hercegovine na skupštini u planini Viduši. Tamo su došli i Peko Pavlović, Đuro Radan i Vuko Filipović. O svome neumornom radu za pravednu stvar – oslobođenje Hercegovine, 2 lista, original, ćirilica.

*

Коста Грујић, *Дневник из Херцеговачког устанка*. Београд, 1956, стр. 73, напомена 164. Мића у писму својој жени Мари од 29. августа (10. септембра) 1875. из Суторине каже да Турци, док је он био у Косијереву, „удареше на манастир [Дужи] и узеше га без боја”. Уређивач Петко Луковић позива се на „оригинал у породичном архиву Миће Љубибратића”. Да подсетим, тада је збирка још била у рукама др Саве Љубибратића у Сарајеву.

*

Петко Луковић, 'Предговор', у: К. Грујић, н. д., стр. 7–21, овде стр. 16. „Из писма Љубибратића његовој супрузи Мари од 12/24 новембра 1875. види се да му је већ Грујић писао, захтевајући да га оправда, јер ће, у супротном, „на јавност многе ствари изнети”. И у овом случају се позива на „оригинал у породичном архиву Миће Љубибратића”.

*

Analitički inventar, str. ?, 233, 7. 11. 1875. Mića, Dubrovnik, Mariji, Beograd. Zdrav je, ali nema vremena da piše. Uredi, isti izvor, str. ? : MLj-265 [Marko] Komnenović, Herceg Novi, 9/10. 11. 1875, Maši Dimić, Beograd. Mica je ovde bolestan idući iz Cettinja uganuo ruku pismo od Mare primio odgovorice.

*

Analitički inventar, str. ?, 249, 19. 11. [1875]. Mića Ljubibratić, Herceg Novi, Mariji Ljubibratić, Beograd. Zdrav je.

¹³⁹ Александра Петровић-Мајзнер

¹⁴⁰ Можда мисли на пружање неге рањеницима, као што су тог ратног лета њена мајка и сестра учиниле у Шапцу и Бадовинцима.

*

Analitički inventar, str. ?, 270, 12. 11. 1875, Mića Ljubibratić, Novi, Mari Ljubibratić, Beograd. Ako se može, neka ona dolazi. [odgovor na Mašin telegram, MLj-302]

*

Analitički inventar, I, str. 76, 305, 1875, decembra 8. Mara Ljubibratić – Antonu Selaku, za Miću Ljubibratića / Dubrovnik. Primila je novac. Neka Maši telegrafíše da dobije dozvolu za odlazak. 1 list, telegram, original, latinica, talijanski.

*

Analitički inventar, str. ?, 380, 5. 3. 1876 [po novom]. Mico Lj. Vrgorac, Mari Lj., Dubrovnik. Nalazi se u nekom selu kod Klobuka. Zdrav je. Neka ona ide kuda treba.